

## PODSUSED

## Razvoj i preobražaj naselja pod utjecajem Zagreba\*

TOMISLAV ŠEGOTA

**Uvod** — Podsused je najzapadnija općina grada Zagreba. U njoj ima 6 naselja: Podsused, Goljak, Dolje, Bizek, Jarek i Jogodišće. Predmet ovog rada je uže naselje Podsused, jer su na njemu najbolje došle do izražaja promjene, koje uvjetuje susjedni velegrad. Da bismo što bolje istakli osobitosti Podsuseda, uspoređivat ćemo ga pri obradi pojedinih elemenata i s drugim naseljima u općini, odnosno s općinom kao cjelinom.

U ovoj su raspravi iznijeti samo neki značajniji i karakterističniji problemi, i to u sažetom obliku. U opsežnijem neobjavljenom radu ova su pitanja detaljnije obrađena.

**Položaj i postanak naselja** — Najzapadniji dio Medvednice relativno strmo pada prema nizini oko Save i Krapine. Savska dolina je u ovom dijelu prolaz, koji povezuje proširenja oko toka Krke, Sutle i Krapine s nizvodnom Posavskom nizinom. Ovo suženje i izolirani brežuljci laporovitog prigorja Medvednice (Goljak, te odvojeno uzvišenje sa sredovječnim Susedom) bili su povoljna prirodna osnova za smještaj stare utvrde i razvoj naselja u njenu podnožju.<sup>1</sup>

Krajem XIII. st. prvi se put spominje tvrđava Sused<sup>2</sup>, a izgrađena je sa zadatkom, da štiti cestu, koja vodi iz Zagreba prema Hrvatskom Zagorju, te da nadzire savski prijelaz njenog odvojka prema Samoboru i Sloveniji. Opasnost turske provale učinila je Sused prilično važnom tvrđavom u tadašnjem obrambenom sustavu sjeverozapadne Hrvatske, pa se često spominje u historijskim dokumentima. To je bilo prvo razdoblje, u kojem je Sused bio tvrđava, a završava krajem XVI. st. Za kasniji razvoj bila je važnija činjenica, da je Sused bio središte, iz kojeg se upravljalo velikim feudalnim posjedom, koji se prostirao od današnjih

\* Rad je čitan na sastanku Geografskog društva Hrvatske 10. V. 1954.

<sup>1</sup> Glavne su geološke i morfološke studije u ovom dijelu zagrebačke okoline: D. Gorjanović, Die geotektonischen Verhältnisse des Agramer Gebirges, Berlin 1907. i Tumač geološkoj karti Zagreb, Zagreb 1906; V. Kochansky, Fauna marinskog miocena južnog pobočja Medvednice, Zagreb 1944.

<sup>2</sup> Mnogi dokumenti iz prošlosti Suseda nalaze se u poznatim zbirkama Codex diplomaticus (uredio T. Smičiklas) i Povijesni spomenici grada Zagreba (uredili E. Laszowsky i I. Tkalčić). Od specijalnih djela, u kojima je više ili manje prikazana i prošlost Suseda, najbolja su: J. Čuk, Zagrebačka županija oko XIII. st., Zagreb 1942; V. Heneberg, Gradine i gradišta po Medvednici. I. Ruševine Susedgrada, Zagreb 1929; J. Hartinger, Hrvatsko-slovenska seljačka buna 1573, Osijek 1911.

zapadnih zagrebačkih pregrada sve do Stubice u Hrvatskom Zagorju. Sama tvrđava nije bila dovoljna za čuvanje i funkcioniranje posjeda, pa su za smještaj vojne posade i feudalnih upravljača i nadzornika bile podignute zgrade za stanovanje; to je historijsko »Podgradie« tvrđave Sused.

Nestankom neposredne turske opasnosti, postupnim dijeljenjem feudalnog posjeda i promjenom stambenih zahtijeva, Sused gubi važnost<sup>3</sup>. Podsused, koji se razvio ispod tvrđave, malo je i beznačajno selo, jer su zbog stalnog mijenjanja toka Save prirodni uvjeti za razvoj naselja i obradu zemlje bili prilično ograničeni, a posebnih izvora zarade nije bilo. U historijskim se dokumentima gotovo uopće ne spominje. To bi bilo drugo razdoblje u razvoju, ili period stagnacije.

Ovakvo stanje ostaje sve do gradnje željeznice Zidani Most—Zagreb—Sisak (puštena u promet 1861.), Samoborske željeznice (u pogonu od 1901.) i tvornice cementa (radi od 1908). Ovim počinje treće, suvremeno razdoblje u razvoju Podsuseda<sup>4</sup>. Broj stanovništva naglo raste. Stambena izgradnja isto tako. U ovom najnovijem periodu bitno se mijenjaju uvjeti razvoja i položaj naselja. Željezničke pruge i stanice trebaju više prostora i smještaju se pred strminom ispod Suseda i ispred prijelaza preko Save. Na ovom otvorenijem dijelu i tvornica cementa nalazi potrebni prostor. Novo se naselje širi oko raskršća ceste i duž zagrebačke pristupne ceste, a najnoviji dio po prostranijoj i blažoj padini brežuljka Goljaka. Uvođenjem čestih i redovitih željezničkih veza i jačanje cestovnog prometa pretvara postupno Podsused u stambeno gradsko predgrađe s karakterističnim pojavama, od kojih su neke predmet ove rasprave.

U ovom trećem i najvažnijem razvojnom periodu bitno se mijenja i struktura stanovništva: broj poljoprivrednika stalno pada, a jačaju gradska zanimanja. Sve je to logična posljedica golemih i temeljitih promjena, koje su nastale razvojem Zagreba u industrijski centar i pretvaranjem Podsuseda u njegov funkcionalni dio, točnije — stambenu i rekreativnu (ljetno izletništvo) četvrt s relativno dosta razvijenom vlastitom privrednom djelatnošću (industrija, obr). Ali, napredak i promjene u pojedinim naseljima općine ni izdaleka nisu bili podjednaki. Blizina prometnih putova osnovni je faktor, koji je utjecao — i danas utječe — na razvoj naselja. To ćemo vidjeti iz poređenja razvoja Podsuseda i općine kao cjeline.

**Stanovništvo** — Analiza podataka<sup>5</sup> jasno ukazuje, da kvantitativni razvoj stanovništva nije bio kontinuiran (tab. 1., sl. 1.). Mogu se izdvojiti dva razdoblja: a) do gradnje željeznica i b) razdoblje poslije toga<sup>6</sup>. Godina 1910. predstavlja prekretnicu; dotada je razvoj postupan,

<sup>3</sup> Treba dodati promjene nastale napretkom vojne tehnike, koja je iz temelja izmijenila način ratovanja i izbacila iz upotrebe sve tvrđave takva tipa.

<sup>4</sup> Učinak ovih triju faktora nije se momentano odrazio. Razvoj Podsuseda u ovom najnovijem periodu posljedica je kumulativnog učinka ovih i nekih drugih manje važnih faktora.

<sup>5</sup> Navedeni statistički podaci nalaze se u različitim publikacijama, koje su izdavali statistički zavodi prilikom popisa stanovništva.

<sup>6</sup> Postoji jedan neslužbeni, nepublicirani podatak (Status animarum Romano-Catholicarum u maticama rođenih), po kome je Podsused 1858. imao 320 st. Znači, od 1858. god. do 1866. g. smanjilo se stanovništvo za 49 osoba. Ovo je sasvim moguće i u skladu je s podacima iznijetima kasnije.

a poslije vrlo brz<sup>7</sup>. Značajno je, da je stanovništvo Podsuseda sve do 1919. raslo sporije od stanovništva općine kao cjeline. Stanovnici su bili najvećim dijelom poljodjelci, za čiji porast nije bilo ekonomske osnove. Ne-

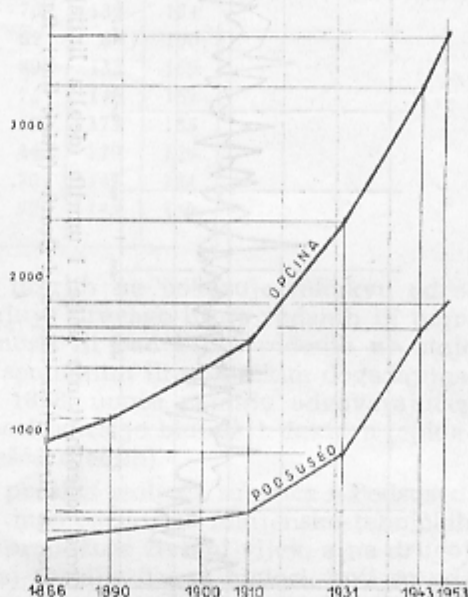
Tab. 1

Godina		1866	1880	31. XII. 1900.	31. XII. 1910.	31. XII. 1931.	15. IV. 1948.	31. III. 1953.
Podsused	Broj stanovništva	271	313	398	454	837	1.690	1.837
	Porast u %	—	15.4	27.1	14.1	84.3	101.8	8.6
Općina	Broj stanovništva	919	1082	1413	1597	2390	3267	3.676
	Porast u %	—	17.7	30.5	13.1	49.6	36.6	12.5

regulirana Sava znatno je smanjivala vrijednost zemljišta. Stanje se izmijenilo tek izgradnjom nasipa krajem prošlog stoljeća.

Iza godine 1910., zbog stalnog doseljavanja i visokog prirasta, Podsused se sve više razvija; relativno mnogo brže od općine: 1931.—1948., na pr., stanovništvo općine poraslo je za 36.6%, a Podsuseda za 101.8%. U razdoblju od 1948.—1953. dolazi do vrlo značajne pojave: stanovništvo općine poraslo je za 12.5%, a Podsuseda samo za 8.6%. Dakle, vraćanje na stanje prije 1910., kad je Podsused zaostajao za razvojem općine. Ovo je rezultat naglog opadanja nataliteta (širenje gradskih utjecaja) i ograničenih mogućnosti doseljavanja (stambena kriza), čime bi se kompenzirao utjecaj prve pojave. Pad nataliteta u susjednim selima bio je relativno manji, a u susjedni Goljak i Jagodišće doselio se izvjestan broj osoba, koje nisu mogle dobiti stana u samom Podsusedu. Tako su i ova dva sela počela vršiti ulogu predgrada.

Prirodni porast stanovništva može se pratiti od 1787., a pokazuje velike razlike u pojedinim razdobljima<sup>8</sup>. Odnos broja rođenih i umrlih u općini (sl. 2.) može se po-

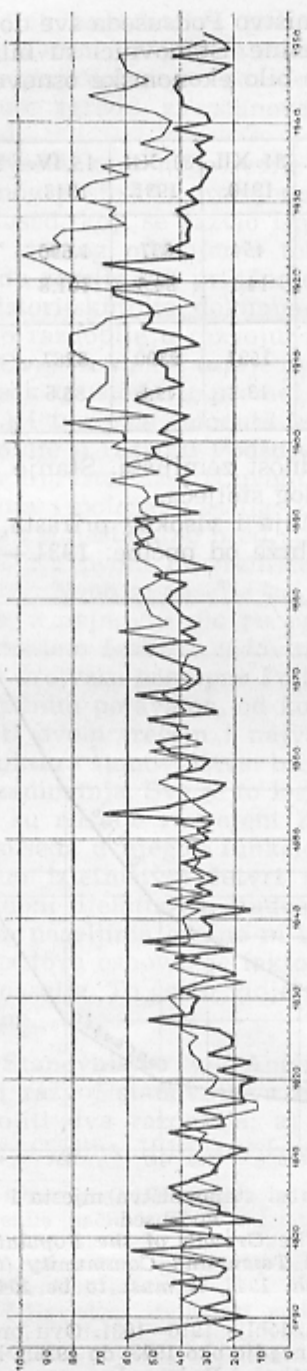


Sl. 1. Porast stanovništva mjesta i općine Podsused.

Fig. 1. The Growth of the Population of Podsused Town and Community (on the Graph. 1943, it must be 1948).

<sup>7</sup> To je posljedica nedostataka podataka za razdoblje 1910—1931. Ovu prekretnicu svakako treba prebaciti u poslijeratne godine (negdje oko 1923. do 1925.), kad su nastali uvjeti za brzi ekonomski razvoj Zagreba, a time i Podsuseda.

<sup>8</sup> Ovi podaci nalaze se u maticama rođenih i umrlih; novije su na općini, a starije u Arhivu grada Zagreba.



Sl. 2. Kolebanja broja rođenih (tanja linija) i umrlih (deblja linija) u općini Podused u razdoblju 1787—1953. god.  
 Fig. 2. Changes in Birth- (thin line) and Death- (thick line) Rates in Podused Community (1787—1953).



Sl. 3. Kolebanje broja rođenih (tanja linija) i umrlih (deblja linija) u mjestu Podused u razdoblju 1787—1953. god.  
 Fig. 3. Changes in Birth- (thin line) and Death (thick line) Rates in Podused Town (1787—1953).

dijeliti u dva, bitno različita dijela: a) do 80-ih godina prošloga stoljeća i b) od 80-tih godina nadalje. U osmom desetljeću prošlog stoljeća počinje postupno ispoljavanje utjecaja željeznice, odnosno blizine Zagreba i poboljšanje životnih prilika

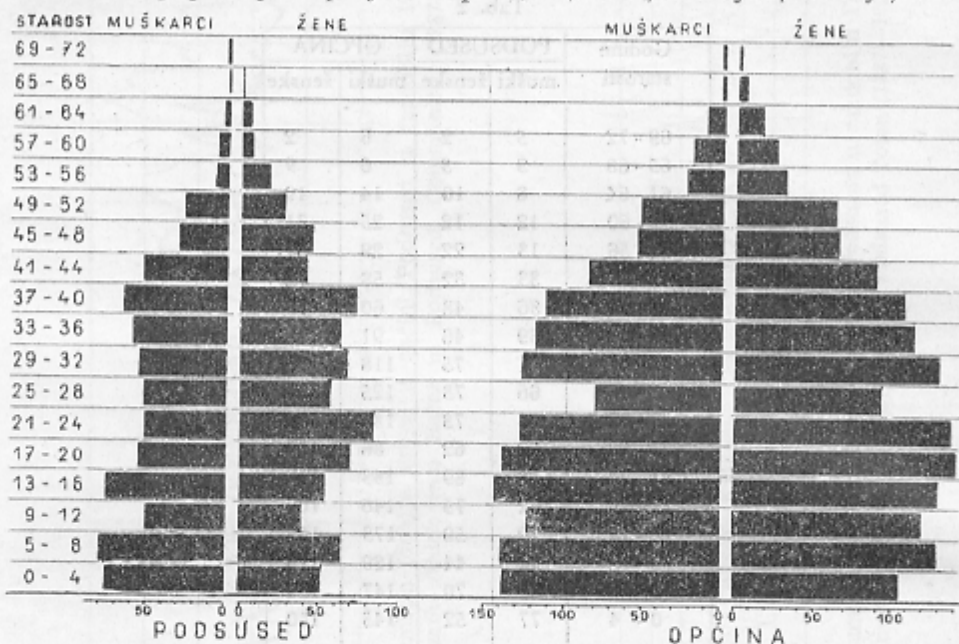
Tab. 2

Godine starosti	PODSUSED		OPĆINA	
	muški	ženske	muški	ženske
69 - 72	5	2	6	2
65 - 68	3	3	6	9
61 - 64	8	10	14	19
57 - 60	12	12	25	31
53 - 56	13	22	29	37
49 - 52	33	32	58	72
45 - 48	36	48	60	76
41 - 44	59	46	91	96
37 - 40	71	75	118	115
33 - 36	66	73	125	120
29 - 32	63	73	132	134
25 - 28	60	62	86	100
21 - 24	58	89	133	159
17 - 20	62	75	146	169
13 - 16	79	59	173	135
9 - 12	52	44	129	126
5 - 8	81	70	147	134
0 - 4	77	52	145	110

Do 1880. odnos broja rođenih i umrlih ne pokazuje nikakvu određenu tendenciju. Nepravilno se smenjuju prevage broja rođenih ili umrlih. Povremeno jače povećanje smrtnosti ili pad broja rođenih ne stoje ni u kakvoj uzročnoj vezi s važnijim socijalnim ili političkim događajima. Napoleonski ratovi ili događaji god. 1848. uopće nemaju odgovarajućeg odraza na grafikonu. Veća smrtnost posljedica je bioloških faktora (epidemije različitih zaraznih bolesti, najčešće dječjih).

Opći društveni napredak krajem prošlog stoljeća zahvaća i Podsused. Na jednoj strani sve šira primjena medicinskih i higijensko-tehničkih dostignuća smanjuje smrtnost djece i produžuje životni vijek, a na drugoj strani ratna stradanja povećavaju broj umrlih. To su činioци, koji su određivali odnos mortaliteta i nataliteta. U ovom, drugom dijelu mogu se opet izdvojiti dva podrazdoblja: do 1923. i poslije 1923. U prvom je dijelu karakterističan stalan porast nataliteta. U ovom je razdoblju gradski utjecaj bio pozitivan, t. j. stalno se smanjivao (relativan, kasnije i apsolutan) broj umrlih, dok je broj rođenih ostao još uvijek na visokoj razini, gotovo kao i u svim dotadašnjim godinama. Izrazit je negativan utjecaj Prvoga svjetskog rata, kad je broj rođenih pao daleko ispod normale. Iza njega je, iako tek nekoliko godina, nastavljena dotadašnja pozitivna tendencija razvoja.

Drugo razdoblje — iza 1923. god. — karakterizirano je naglim razvojem Zagreba, što je utjecalo i na napredak Podsuseda; gradski utjecaj odrazio se dosta brzo i na prirodnom prirastu stanovništva. Negativni utjecaj u padu nataliteta naglo su došli do izražaja, dok je opadanje mortaliteta nastupilo postupnije<sup>9</sup>. Usprkos opadanju broja porođaja, kri-



Sl. 4. Dobna struktura stanovništva mjesta i općine Podsused za 1948 god.

Fig. 4. Population by Age and Sex for the Town and Community of Podsused (1948)

vu lja nataliteta pokazuje od 1939. znatan porast do 1947. (ako se izuzme negativan utjecaj Drugog svjetskog rata). To su godine najvećeg doseljavanja, kojim se izvjesno vrijeme kompenzirao<sup>10</sup> negativan utjecaj grada (brojno doseljeničko potomstvo rođenog u Podsusedu).

Ratni utjecaj vidi se tek na dvije godine (1944. i 1945.), a daleko je slabije izražen nego za Prvog svjetskog rata. Općenita je karakteristika perioda iza gradnje željeznice gotovo stalna prevaga broja rođenih nad umrlima.

Sve spomenute promjene mogu se još jasnije vidjeti na krivuljama nataliteta i mortaliteta za sam Podsused (sl. 3); postoje samo izvjesne numeričke razlike prema stanju za cijelu općinu, ali tendencije razvoja su sasvim identične. Iz ovih krivulja (sl. 2 i 3) vidimo, da prirodni prirast u prvom razdoblju nema pravilnosti kretanja, a u drugom u početku raste, a zatim postupno opada. U prvom razdoblju prirodni prirast ne bi povećavao absolutni broj stanovništva. Ono bi se nasuprot, smanjilo, da

<sup>9</sup> Snažan utjecaj grada dolazi najprije do izražaja u težnji za postizanjem gradskog komfora, dok se potrebe korištenja suptilnijih duhovno-estetskih vrednota javljaju kasnije i tek kod pojedinaca.

<sup>10</sup> Izvjestan utjecaj na porast nataliteta u tim godinama imale su i nešto oštrije mjere protiv abortusa.

nije bilo doseljavanja. Od 1787.—1875. t. j. za 88 godina umrle su u Pod-susedu 964 osobe, a rodilo ih se 861. Umrlo je dakle sto i troje ljudi više nego ih se rodilo (velika smrtnost djece).

Naglo opadanje prirodnog prirasta od 1930.—1939. posljedica je sa-švim novih uzroka. Tu se prvi put negativno odrazuje utjecaj grada, t. j. svijesno se ograničuju porodi. Uz kratki prekid za Drugog svjetskog rata ova se pojava omet javlja iza rata i poprima predratne razmjere, ali zbog velikog doseljavanja ne dolazi do izražaja u porastu apsolutnog broja stanovništva.

Struktura stanovništva Podsuseda po godinama starosti pokazuje (tab. 2, sl. 4) neke značajne osobine, i dosta odstupa od piramide starosti za cijelu općinu<sup>11</sup>. Izrazito udubljenje u grupi od 9—12 godina, posljedica je niskog nataliteta pred Drugi svjetski rat. Ističe se i prilična izjednače-nost grupa od 17—40 godina, osobito kod muškaraca. Gotovo je nepri-mjetan utjecaj Prvog svjetskog rata. Ovakva se struktura nikako ne da izvesti samo iz prirodnog prirasta; ona je uvjetovana velikim doseljavan-jem, što objašnjava velike vrijednosti za dobne grupe 29—45 god. (to su godine starosti većeg dijela doseljenog stanovništva), te grupe ispod 17 godina (doseljenici obično imaju dosta djece). Na piramidi starosti za ci-jelu općinu jasno se vidi utjecaj Prvog svjetskog rata (udubljenje u grupi 25—28 godina) i malog nataliteta pred Drugi svjetski rat<sup>12</sup>.

Do gradnje željeznice stanovništvo Podsuseda bilo je uglavnom ro-deno u samom Podsusedu ili u njegovoj neposrednoj okolini. Seljenja sta-novništva bila su malih razmjera. Izvješan broj godina nakon gradnje željeznice doseljavanje naglo raste. Poređenjem broja stanovništva kod pojedinih popisa s brojem, koji bi odgovarao prirodnom prirastu mogu se dobiti podaci (tab. 3) o broju doseljenih<sup>13</sup>.

Tab. 3

Godina		1865-88	1880-1900	1900-10	1910-31	1931-48
Podsused	Broj doseljenih	27	24	-3	188	716
	Godišnji prosjek	1,9	1,2	-0,3	8,9	42,1
Općina	Broj doseljenih	111	91	-50	249	445
	Godišnji prosjek	7,9	4,5	-5	11,8	26,1

Značajno je, da je sve do oko 1900. doseljavanje u Podsused bilo ma-nje od onog u selo Bizek, tada najveće naselje u općini. Tek nešto pred

<sup>11</sup> Ovi podaci nalaze se u popisnicama, koje se čuvaju u arhivi Statističkog zavoda.

<sup>12</sup> Maleno ili gotovo nikakvo doseljavanje u sela nije moglo kompenzirati utjecaj tih faktora, kao što je slučaj u Podsusedu; zadnjih se godina iz ovih naselja mnogo više stanovnika iseli, nego što se doseli.

<sup>13</sup> Ako od apsolutnih brojeva popisanog stanovništva oduzmemo broj osoba dobiven prirodnim prirastom, dobivamo podatke o broju doseljenika (tek približno, jer se iz toga ne može vidjeti broj višestrukih seljenja).

Prvi svjetski rat orijentiraju se doseljenici prema Podsusedu. Još više to vrijedi za razdoblje 1931.—1948., kao i poslije toga. God. 1909.—1910. zbog vrlo velikog prirodnog prirasta, a istih ili možda slabijih mogućnosti zaposlenja, morao se izvjestan broj osoba odseliti: 50 iz cijele općine, a samo 3 iz Podsuseda<sup>14</sup>. U razdoblju od 1931.—1948. opaža se naoko paradoksalna činjenica, t. j. broj doseljenika u Podsused (716) veći je od broja za cijelu općinu (445). U Podsused se doista doselilo 716 osoba, ali se iz ostalih naselja općine odselila 271 osoba (716—271=445); otud to prividno neslaganje.

15. IV. 1948. iznosio je broj osoba rođenih u Podsusedu 485 (256 muškarca, 229 žena), a rođenih izvan Podsuseda 1205 (582 muškarca, 623 žene), t. j. 2.4 puta više doseljenika od domaćih stanovnika. Za cijelu općinu taj je odnos gotovo podjednak: rođenih izvan općine bilo je 1599, a u općini 1688.

Na sl. 5 (tab. 4) prikazano je podrijetlo, t. j. mjesto rođenja osoba doseljenih u Podsused<sup>15</sup>. Mogu se izdvojiti tri glavna doseljenička izvora:

Tab. 4

Mjesto rođenja	muški	ženske	ukupno	Mjesto rođenja	muški	ženske	ukupno
Zagreb (uži)	122	120	242	Karlovac	10	6	16
Bizek	22	22	44	Ivanec	5	11	16
Goljak	17	24	41	Stubica	5	11	16
Delnice	17	17	34	Zlatar	5	10	15
Samobor	12	16	28	Sl. Brod	9	5	14
Krapina	12	12	24	Zaprešić	4	9	13
Pregrada	12	12	24	Bjelovar	7	5	12
Crikvenica	12	11	23	Split	6	6	12
Klanjec	9	14	23	Ljubljana	3	9	12
Borčec	12	10	22	Sv. Nedjelja	4	7	11
Dolje	9	11	20	Senj	8	2	10
Osijek	9	10	19	Stenjevec	5	5	10
Jaska	7	12	19	Križevci	3	7	10

1. šire područje grada Zagreba (sve gradske općine izuzev, dakako, podsusedsku); 2. Hrvatsko Zagorje i kraj Samobor — Jaska i 3. područje Delnica i crikveničkog primorja.

Ovo raznoliko podrijetlo doseljenika ukazuje, da je Podsused postao dio Zagreba kao gravitacionog centra i stambene aglomeracije.

Veliki broj doseljenika iz Zagreba (242 samo iz užeg gradskog područja!) rezultat je preseljavanja gradskog stanovništva u svježiji pojas

<sup>14</sup> Već sam odnos 3 : 50 jasno pokazuje, da su mogućnosti zarade već tada bile daleko povoljnije u Podsusedu nego u ostalim selima. U tim je godinama izgrađena tvornica cementa i Samoborska vicinalna željeznica, što je dalo nove mogućnosti zaposlenja.

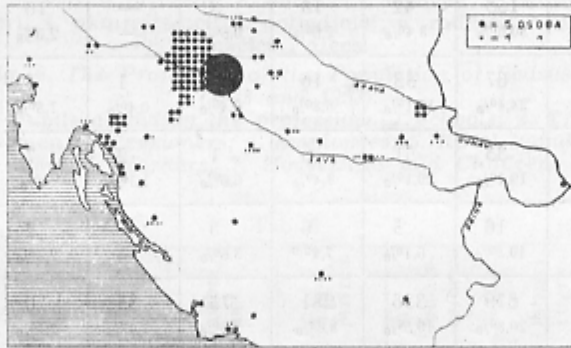
<sup>15</sup> Ovi su podaci izvađeni iz popisnica.



predgrada; pojava sasvim normalna nakon modernizacije prometa<sup>16</sup>. Druge struje iz prenaseljenih i ekonomskih slabijih krajeva uvjetovane su privlačnom snagom Zagreba kao poslovnog, kulturnog i upravnog središta, kome Podsused postaje sastavni dio. I zanimanje doseljenog stanovništva znatno varira. Doseljenici iz većih mjesta ponajviše su službenici i kvalificirani radnici. Iz zabačenijih krajeva uglavnom dolaze nekvalificirani radnici. Značajno je, da crikvenički kraj daje isključivo građevne radnike.

Gotovo isto vrijedi za doseljenike cijele općine, kojoj je Podsused privlačni centar. Doseljavanje u Podsused treba shvatiti tek kao dio migracije u Zagreb, što je naročito ojačalo iza Prvog svjetskog rata.

Do gradnje željeznice stanovništvo je pretežno poljoprivredno. Bitne promjene u zanimanju stanovništva nastaju izvjestan broj godina nakon otvaranja pruge, kad je omogućeno dnevno putovanje na rad u Zagreb. Znatan je utjecaj imala i tvornica cementa, koja zaposluje izvjestan broj radnika i namještenika (danas oko 300).



Sl. 5. Podrijetlo doseljenika u Podsused

Fig. 5. The Origin of the Immigrants of Podsused

Iz brojčanih podataka<sup>17</sup> i grafikona (tab. 5. sl. 6) jasno vidimo razliku u zanimanjima stanovništva Podsuseda i općine. Dana 15. IV. 1948. bilo je od ukupnog stanovništva najviše radnika, ali relativno više u općini (20,8%) nego u Podsusedu (16,8%). Ovo je protivno očekivanju. Ali je zato broj službenika (13,8%) i umirovljenika (4,9%) bio znatno veći u Podsusedu nego u općini (8,6%, odnosno 3,1%). Broj poljoprivrednika u Podsusedu (6,1%) bio je manji nego u općini (10,3%).

Ovakva struktura stanovništva ostaje u biti i pri popisu 31. III. 53. (tab. 6, sl. 6). Iako se očituju neke tendencije razvoja, prekratko je vre-

<sup>16</sup> Ovo je manjim dijelom posljedica i »nepročišćavanja« starijih podataka, t. j. prije je bio običaj, da su se osobe (na pr. iz Podsuseda), koje su se rodile u zagrebačkom rodilištu (roditelji su stalno bili nastanjeni u Podsusedu), službeno vodile kao rođene u Zagrebu. Danas se dakako ovako ne radi.

<sup>17</sup> Ovi su podaci izvađeni iz popisa.

mensko razdoblje, da bi se odnosi bitnije izmijenili.<sup>18</sup> Broj radnika (u odnosu na cijelo stanovništvo) porastao je u Podsusedu za 2<sup>0</sup>%, a u općini za 1,9<sup>0</sup>%. Broj službenika u Podsusedu pao je za 3<sup>0</sup>%, a u općini za 1,7<sup>0</sup>%. Ovo je u vezi s politikom smanjenja administrativnog aparata, a možda je dijelom uvjetovano i razlikama u određivanju zvanja kod popisa. Znatno je porastao broj umirovljenika; u Podsusedu za 3,8<sup>0</sup>%, a u općini

Tab. 5

	Radnici	Poljoprivred.	Službenici	Zanatlije i obrt.	Trgovci	Učenici u privredi	Penzioneri	Domaćice, djeca
PODSUSED	284 16,8 <sup>0</sup> %	102 6,1 <sup>0</sup> %	234 13,8 <sup>0</sup> %	62 3,7 <sup>0</sup> %	31 1,8 <sup>0</sup> %	39 2,3 <sup>0</sup> %	83 4,9 <sup>0</sup> %	855 50,6 <sup>0</sup> %
Dolje	124 22,8 <sup>0</sup> %	103 18,9 <sup>0</sup> %	6 1,1 <sup>0</sup> %	5 0,9 <sup>0</sup> %	1 0,2 <sup>0</sup> %	7 1,3 <sup>0</sup> %	5 0,9 <sup>0</sup> %	294 54,0 <sup>0</sup> %
Bizek	153 30,6 <sup>0</sup> %	42 8,4 <sup>0</sup> %	13 2,6 <sup>0</sup> %	3 0,6 <sup>0</sup> %	—	10 2,0 <sup>0</sup> %	7 1,4 <sup>0</sup> %	271 54,4 <sup>0</sup> %
Goljak	67 24,4 <sup>0</sup> %	33 12,1 <sup>0</sup> %	16 5,8 <sup>0</sup> %	1 0,4 <sup>0</sup> %	1 0,4 <sup>0</sup> %	5 1,8 <sup>0</sup> %	3 1,1 <sup>0</sup> %	148 54,0 <sup>0</sup> %
Jarek	35 19,7 <sup>0</sup> %	51 29,1 <sup>0</sup> %	6 3,4 <sup>0</sup> %	1 0,6 <sup>0</sup> %	2 1,1 <sup>0</sup> %	7 4 <sup>0</sup> %	—	74 42,1 <sup>0</sup> %
Jagodišće	16 19,3 <sup>0</sup> %	5 6,1 <sup>0</sup> %	6 7,3 <sup>0</sup> %	3 3,6 <sup>0</sup> %	—	2 2,4 <sup>0</sup> %	4 4,8 <sup>0</sup> %	47 56,6 <sup>0</sup> %
OPĆINA	679 20,8 <sup>0</sup> %	336 10,3 <sup>0</sup> %	281 8,6 <sup>0</sup> %	75 2,3 <sup>0</sup> %	35 1,1 <sup>0</sup> %	70 2,1 <sup>0</sup> %	102 3,1 <sup>0</sup> %	1689 51,7 <sup>0</sup> %

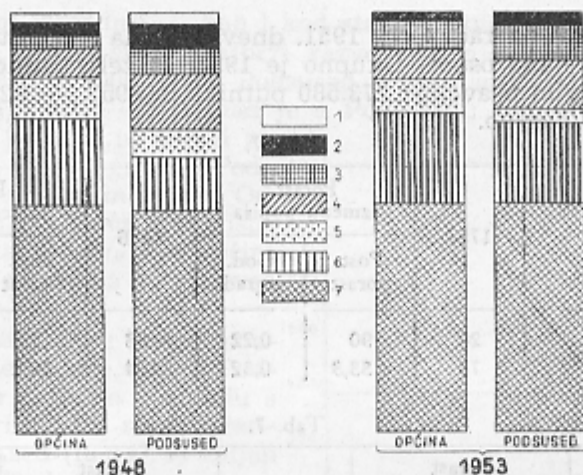
za 3,6<sup>0</sup>%. Znatno je pad poljoprivrednika: u općini za 3<sup>0</sup>%, u Podsusedu za 2,7<sup>0</sup>%. Veći je pad u općini zato, jer je broj poljoprivrednika u Podsusedu već ionako bio malen i u nestajanju.

Mnogo je izrazitija tendencija razvoja, ako se kao osnova za promatranje uzme stanovito zanimanje. Tako je broj radnika u Podsusedu od 15. IV. 1948. do 31. III. 1953. porastao za 21,4<sup>0</sup>%, umirovljenika za 93,6<sup>0</sup>%, a domaćica, djece i uzdržanih osoba za 18,2<sup>0</sup>%. Pao je broj službenika za 14,9<sup>0</sup>%, poljoprivrednika za 39,2<sup>0</sup>%, a obrtnika, trgovaca i zanatlija za 56,8<sup>0</sup>%.

Prostorni razmještaj aktivnog stanovništva u cijeloj općini prikazan je na sl. 7 (tab. 6). Kao što je normalno, prometni putovi i, nešto manje, tvornica cementa privlače radništvo, službenike i umirovljenike, a odbijaju poljoprivrednike.

Znatno dio aktivnog stanovništva zaposlen je u Zagrebu i njegovoj neposrednoj okolini, pa dnevno putuju vlakovima (od kraja 1953. sve

<sup>18</sup> Zapravo do bitnih promjena ne će ni doći. Nastavit će se dosadašnja tendencija razvoja: porast gradskih, a pad seoskih zanimanja.



Sl. 6. Zanimanje stanovnika Podsuseda g. 1948 i 1953.  
1. učenici u privredi; 2. obrtnici i trgovci; 3. penzioneri; 4. namještenici; 5. poljodjelci; 6. radnici; 7. domaćice i djeca.

Fig. 6. The Profession of the Population of Podsused (1948 and 1953).

1. Pupils attending the professional Schools; 2. Traders; 3. Pensioners; 4. Employees; 5. Rural Population; 6. Workers; 7. Housewives and Children.

Tab. 6

	Radnici	Službenici	Pojlo-privred.	Domaćice, djeca	Obrtnici i trgovci	Penzioneri
PODSUSED	345 18,8%	199 10,8%	62 3,4%	1013 55,1%	57 3,2%	161 8,7%
Dolje	156 25,9%	10 1,8%	55 9,3%	356 59,8%	2 0,3%	17 2,9%
Bizek	157 31,4	4 0,8%	67 13,4%	245 49,0%	—	27 5,4%
Goljak	114 24,2%	30 6,4%	36 7,6%	253 53,7%	5 1,1%	33 7,0%
Jarek	39 21,4%	3 1,6%	42 23,1%	95 52,3%	1 0,1%	2 1,1%
Jagodišće	24 26,7%	5 5,5%	7 7,8%	48 53,4%	1 1,1%	5 5,5%
OPĆINA	835 22,7%	251 6,9%	269 7,3%	2010 54,6%	66 1,8%	245 6,7%

više autobusom) na rad. God. 1951. dnevno je na rad putovalo u Zagreb 443, a 1952. — 453 osobe. Ukupno je 1951. sa želj. stanice Podsused otpremljeno u svim pravcima 273.580 putnika, a 1952. — 221.218. Glavnina je putovala u Zagreb.

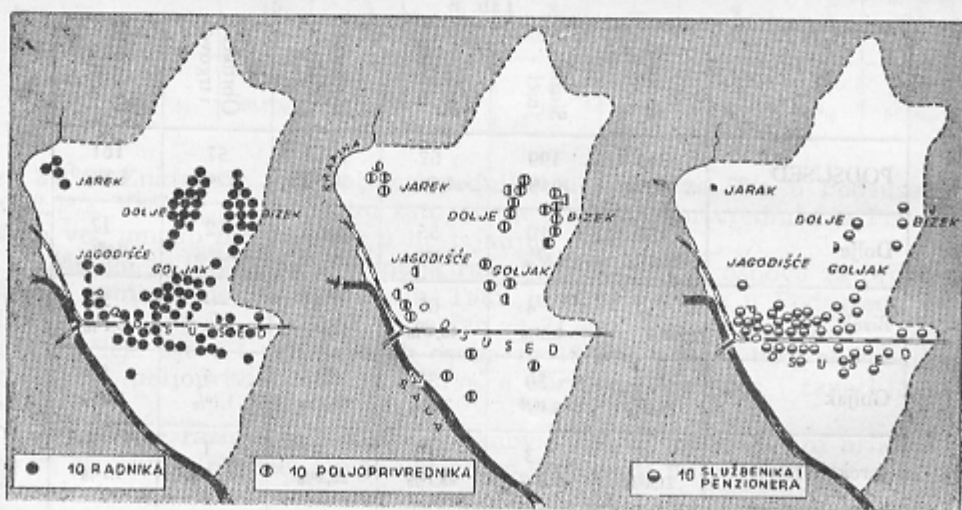
Tab. 7.

	1787	Porast između popisa		1866	Porast između popisa	
		Post. porast	God. izgrad.		Post. porast	God. izgrad.
Podsused	20	90	0,22	38	2,6	0,07
Općina	78	33,3	0,32	104	19,2	1,42

Tab. 7.

1880	Porast između popisa		1900	Porast između popisa		1953
	Post. porast	God. izgrad.		Post. porast	God. izgrad.	
39	30,7	0,60	51	650,9	6,32	386
124	83,8	5,20	228	250,8	10,8	800

**Razvoj naselja** — Izgradnja naselja uglavnom je tekla paralelno s porastom stanovništva. Ovo bi više vrijedilo za razdoblje, kad je



Sl. 7. Raspored aktivnog stanovništva u općini Podsused.

Fig. 7. The Distribution of the Active Population in Community of Podsused.

porast stanovništva bio postupan. Najveće stambene teškoće nastaju za vrijeme Drugog svjetskog rata, i poslije njega, jer izgradnja ne ide uporedo s potrebama.

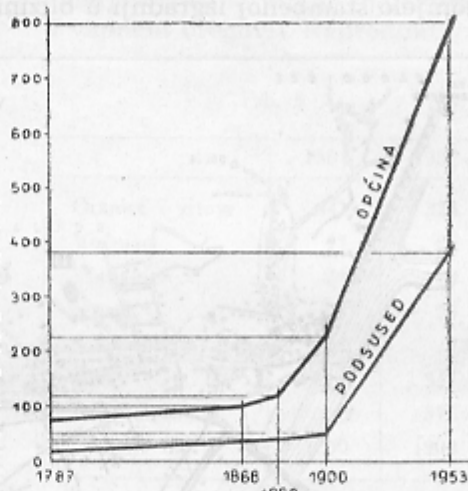
U stambenoj izgradnji — kao i kod stanovništva — vidimo ubrzani razvoj iza 1880. (tab. 7 sl. 8). Najbrži razvoj počinje nešto iza Prvoga svjetskog rata<sup>19</sup>. Do 1900. god. Podsused je zaostao za općinom. Izuzetak čini razdoblje 1787—1866., kad je u Podsusedu porastao broj izgrađenih kuća za 90%, a u općini za 33,3%. Iza 1900. više se gradi u Podsusedu, a manje u ostalim selima. Od 1900—1953. broj je kuća u Podsusedu porastao za 650,9% a u općini za 250,8%. Uzroci ovakva porasta već su objašnjeni.

Do vremena kad se počeo ispoljavati utjecaj željeznice, razvoj Podsuseda tekao je potpuno u skladu s potrebama i prirodnim mogućnostima. Stari Podsused (Ia u sl. 9) zbijen je u sutjesci ispod ruševina starog Suseda i brijega Goljaka odnosno uz cestu, koja je išla od Zagreba prema Hrvatskom Zagorju. Jezgru tog dijela Podsuseda čini nekoliko starih mlinova (na potoku Dolju), od kojih danas radi samo jedan. Jedan dio najstarijeg Podsuseda (Ib u sl. 9) nalazi se okupljen između Goljaka i Save, oko raskršća, na kome se odvaja put za Samobor. Ovaj je dio nešto mlađi od onoga u sutjesci, a razvio se pod utjecajem čvorišta putova.

Nekad se preko Save prelazilo skelom, a od 1873. mostom, što je znatno utjecalo na dalji razvoj Podsuseda. Stari dio još i danas po svom izgledu djeluje kao selo, a tome prilično odgovara i struktura stanovništva. Kuće tada nisu bile građene sa savske strane ceste, jer nije bilo nasipa. Česte poplave i mijenjanje toka predstavljali su stalnu i veliku opasnost.

Građenjem željeznice normalnog kolosijeka (1861) i poboljšanjem ceste (pred Drugi svjetski rat je betonirana) Zagreb—Podsused—Samobor, stanje se bitno mijenja. Željeznička pruga postaje i nasip. Tako nestaje poplava, glavne prirodne zapreke za širenje Podsuseda duž ceste za Zagreb. U kasnijim je godinama izgrađen i savski nasip<sup>20</sup>, pa je omogućena stambena izgradnja i južno od željezničke pruge (II u sl. 9).

Treći, najmlađi i najmoderniji dio Podsuseda (III u sl. 9) izgrađen je na južnim padinama brijega Goljaka, a na mjestu nekadašnjih vinograda. Zbog agrarne reforme iza Prvog svjetskog rata vinogradi su rasparcelirani i većim dijelom napušteni. Na njihovu je mjestu započeto



Sl. 8. Porast broja kuća u općini i mjestu Podsused.

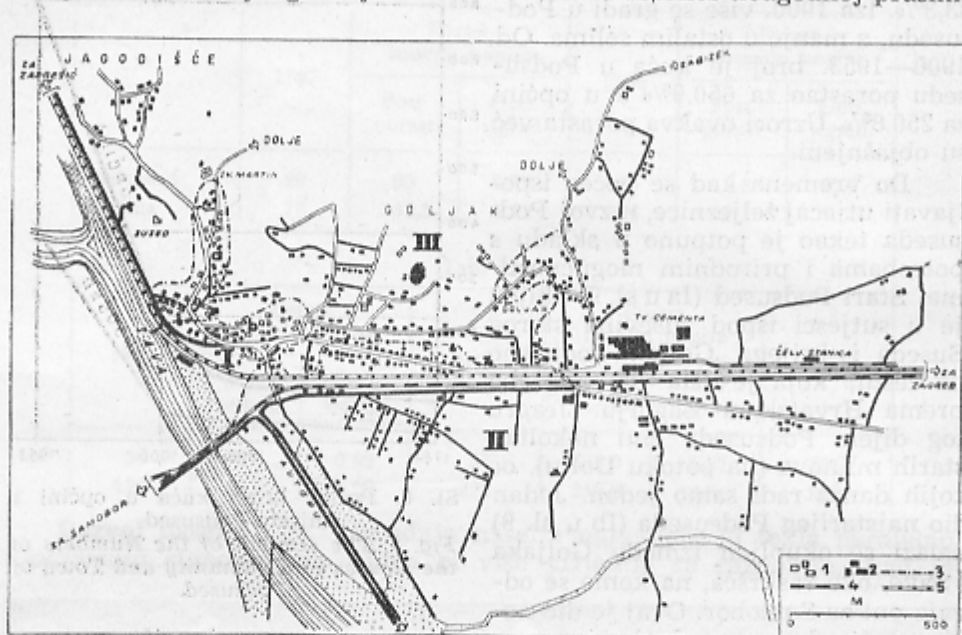
Fig. 8. The Growth of the Numbers of the Houses in Community and Town of Podsused.

<sup>19</sup> Grafikon ne odražava u tom razdoblju stvarno stanje, jer nema podataka za te godine. Početak ubrzanog razvoja pada u treće desetljeće — isto kao i kod stanovništva.

<sup>20</sup> Izgradnjom nasipa Sava je znatno potisnuta na jug, pa je osvojena izvjesna površina zemljišta za poljoprivredu. Znači, jedno vrijeme paralelno su tekli urbanizacija i povećanje poljoprivrede.

podizanje modernih stambenih zgrada, a najviše ih je izgrađeno neposredno pred Drugi svjetski rat i u prvim godinama njegova trajanja.

Uz tvornicu cementa izgrađeno je u raznim vremenskim razdobljima nekoliko stambenih zgrada za njene radnike i namještenike, što je pridonijelo stambenoj izgradnji u blizini tvornice usprkos neugodnoj prašini.



Sl. 9. Razvoj Podšuseda.

1. kuće izgrađene do 1861; 2. kuće građene poslije 1861; 3. granica pojedinih zona;
4. uskotračna željeznica Zagreb—Samobor; 5. pruga normalnog kolosijeka.

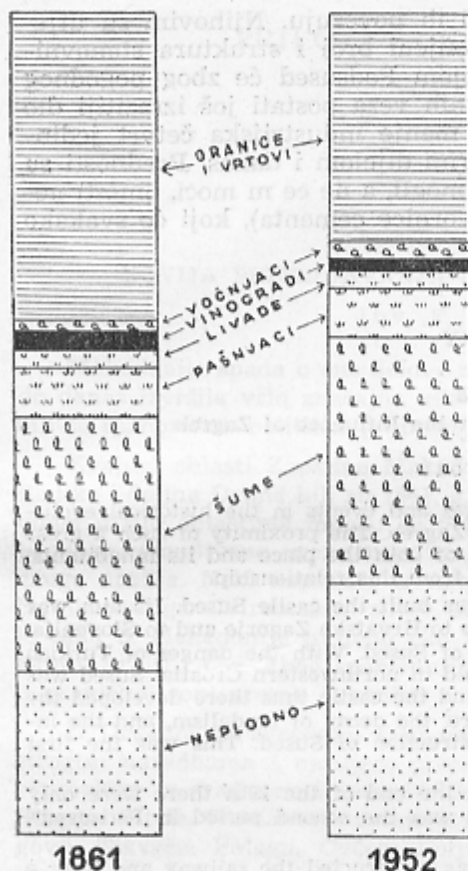
Fig. 9. The Development of Podšused.

1. Houses built till 1861; 2. Houses built after 1861; 3. The limit of the zones I, II and III;
4. Narrow-gauged railway Zagreb—Samobor; 5. Broad-gauged railway.

Zadnjih se godina grade nove kuće u svakoj od spomenutih zona, pa se sve više gube razlike historijskog razvojnog slijeda.

Vrijeme građenja kuća odražava se u upotrebljenom materijalu i u arhitektonskoj kompoziciji objekata. Najstarije su kuće građene od drveta i lokalnog vapnenca i lapora. Novije su od opeke s kamenim ili betonskim temeljima. Arhitektura zgrada u većini slučajeva jasno pokazuje, kako je noviji dio Podšuseda postao organski dio Zagreba. Neke zgrade, građene u početku Drugoga svjetskog rata, predstavljaju u estetskom pogledu dostignuća naše moderne stambene arhitekture. Ovo se ne bi moglo reći i za objekte građene iza rata.

**Izmjena agrarne strukture** — Grad je utjecao i na izmjenu poljoprivredne strukture općine. Usporedbom stanja 1861. i 1952. vidi se (tab. 8, sl. 10) veličina izmjena i njihova tendencija. Od 1861. do 1952. smanjila se površina pod oranicama i vrtovima za 117 ha. Vино-



Sl. 10. Kategorije korišćenja tla općine Podused 1861 i 1952 godine.  
Fig. 10. Changes in Land Use for Podused Community (1861—1952).

gustom šumom na bregovima i uz Savu i malim krčevinama na padinama Goljaka, postupno su zamijenile sve veće obrađene površine. Naselje je i dalje zauzimalo mali prostor.

Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća započelo je temeljito i brzo izmjenjivanje izgleda kraja. Šume u prvobitnom obliku nestaje; ostale su samo šikare i mali ostaci šuma. Na nekadašnjim vinogradima i oranicama izgrađene su stambene zgrade s vrtovima i voćnjacima. Znatne površine zauzimaju željeznički uređaji, ceste, putovi i tvornička postrojenja. Tok Save konačno je obuzdan i vezan za određeno korito. U najzadnijem predgrađu Zagreba malo je ostalo od prvobitnog pejzaža.

**Zaključak** — Podused je dobar primjer naselja, koje se razvijalo u specifičnim uvjetima neposredne blizine velikog gradskog orga-

gradi su smanjeni za 9 ha, šume za 17 ha. Šume su neznatno smanjene, jer su još 1861. bile ograničene na teže pristupačne i manje vrijedne terene (dolomitski i vapneni bregovi). Neproduktivne

Tab. 8

	1861	1952
Oranice i vrtovi	441	324
Voćnjaci	17	26
Vinogradi	28	19
Livade	25	25
Pašnjaci	73	73
Šume	374	357
Neproduktivno	242	376
Ukupno ha	1200	1200

su se površine povećale za 134 ha, a voćnjaci za 9 ha. Pašnjaci i livade zauzimaju iste apsolutne površine, ali je relativni udjel porastao, kad se uzme u obzir smanjenje produktivnih površina. Kako se vidi, promjene su u najužoj vezi s urbanizacijom općine.

**Izmjena pejzaža** — Navedene promjene bitno su utjecale na izgled pejzaža. Prvobitnu sliku s gotovo osamljenom tvrđavom,

nizma, odnosno prometnih putova, koji ih povezuju. Njihovim su utjecajima početkom XX. st. bitno promijenjeni broj i struktura stanovništva, te funkcija naselja. Daljim razvojem Podsused će zbog pogodnog prirodnog položaja i sve boljih prometnih veza postati još izrazitiji dio Zagreba, i to stambena i rekreativna, manje industrijska četvrt jedinog gradskog organizma što je dobrim dijelom i danas. Prednosti su tako jake, da razvoj u tom smjeru nisu mogli, a ne će ni moći, omesti negativni utjecaji industrije (prašina iz tvornice cementa), koji će svakako morati biti eliminirani.

#### SUMMARY

##### Podsused

The Evolution of a Suburb under the Influence of Zagreb

by T. Segota

In this review there are given the main stages and events in the historical evolution of Podsused, the westernmost suburb of Zagreb. The proximity of such a great city has strongly influenced the development of both the place and its inhabitants, and present state of Podsused mainly results from this relationship.

By the end of the 13th century there was built the castle Sused. Its aim was the protection of important roads from Zagreb to Hrvatsko Zagorje and to Slovenija. The latter crosses the river Sava at the site of Sused. With the danger of Turkish invasion Sused became an important stronghold in northwestern Croatia. Sused was also the seat of a great feudal estate and round the castle thus there developed the suburbium. The decline of Turkish empire, the decay of feudalism, and the invention of gunpowder brought about the destruction of Sused. This was the first period in Podsused's development.

From the end of the 16th century until the end of the 19th there were only few unimportant hamlets in the area. This was the second period in Podsused's history. It was a period of stagnation.

By the end of the 19th century there was constructed the railway and later a cement factory and local narrow-gauged railway; thus began the third and modern period in Podsused's development. The expanding settlement now requires more and more space, and for this reason it is developing mainly eastwards toward Zagreb. (Fig. 9. shows the stages in this recent expansion.) Favorable railroad and bus connections with Zagreb have exerted a material influence on Podsused by both a promoting the housing and recreational facilities, and by gradually pushing it out to link up.

Side by side with the development of the settlement the structure of the inhabitants has also undergone a change (Fig. 1). At the time when the railway was constructed (1861) the inhabitants were mainly agrarian. Subsequently increased the number of workers and officials (Fig. 6). They travel everyday to work in Zagreb.

The increase in population is mainly due to migration from other areas. Fig. 5. shows the origin of the settlers (from Zagreb, Hrvatsko Zagorje and Primorje).

The proximity of Zagreb exercised an immens influence on the birth and death-rate of the satellite settlement (Fig. 2. and 3.). The relation between mortality and natality before Podsused became urbanised shows little regularity. After the eighties of the last century mortality declined and natality increased. This was due to the advance in increasing opportunity to benefit from medicinal and hygienic improvements. However, after the First World War a swift decline in the birth-rate began. The increase in birth-rate in Second World War is mainly due to the migration from other areas.

(Translated by T. Segota)